

**ТЪРНОВСКИЯТ СТАРЕЙШИНА
КРЪСТЮ Х. НЕДЮВ МОМЧООЛУ (МОМЧОГЛУ,
МОМЧЕВ) (СЛЕД 1781–1870 г.) – ИЗМЕРЕНИЯ
НА ГРАЖДАНСКИЯ ДЪЛГ И ПАТРИОТИЗЪМ**

Тихомир Тонков

THE TARNOVO ELDER
KRASYO HADJI NEDYUV MOMCHOOLU
(MOMCHOGLU, MOMCHEV) (AFTER 1781–1870) –
DIMENSIONS OF CIVIL DEBT AND PATRIOTISM

Tihomir Tonkov

Abstract: *The paper is dedicated to the activities of the “known”, but at the same time quite forgotten figure of one of the influential Bulgarian merchants from the grocers’ circle, a prominent city leader and a long-time member of the Tarnovo Municipality from the early 1830s to the mid-1860s. The 19th-century sources that we used allow us to consolidate the image of this person with his multifaceted activities in the public sphere, and his merit in the fight for enlightenment and church independence.*

Keywords: *Krastyo hadji Nedyuv Momchoolu (Momchoglu, Momchev); Tarnovo Municipality; City Municipality; Revival; St. Nicholas Temple; epitropist; merchant; grocers.*

Насочваме вниманието си към фигурата на позабравения представител на търговския еснаф и старейшина от Търновската градска община Кръстю Момчев. Оскъдни са сведенията за живота и дейността му. Името му незаслужено отсъства от сборника „Бележити търновци“¹, макар заслугите му към Търново и неговите жители да са далеч по-големи от тези на редица други, представени в изданието. Не се споменава и в публикуваната по-късно „Хроника на Търновския край през Възраждането“ [Драганова, Т., Ц. Генчева, Р. Цонева. 1994]. Сведение за дейността и перипетиите му като църковен настоятел на църквата „Св. Никола“ в Търново може да почерпим от изследването на Огняна Маждракова-Чавдарова². Семпла представа за него добиваме и от

---

¹ Единствената информация за Кръстю Момчев се намира в очерка, посветен на неговия син Джорджо Момчев, в сборника „Бележити търновци“ [Генчева, Ц., Т. Драганова, Й. Димитров 1985, с. 64].

² В изследването е разкрита ситуацията със „злоупотребата“ на Кръстю Момчев с парите по украсата на църквата „Св. Никола“ и исканията на жителите на махалата тези средства да се отделят от попечителя за възобновяване на изгореното училище към църквата през 1849 г. [Маждракова-Чавдарова, О. 1985, с. 36–37]

иначе доста богатото на личности и събития обемисто издание на Иван Радев, посветено на възрожденската история на града [Радев, Ив. 2000, с. 216, 321, 340, 701]. Но като цяло, бащата на третия кмет на следосвобожденско Търново – Джорджо Момчев, е непозната личност за повечето наши изследователи.

Трудността може би идва от факта, че документите, даващи светлина за дейността му, са основно в НБКМ „Св. св. Кирил и Методий“ – София. Малка част от изворите все пак са на разположение в Държавен архив – Велико Търново.

Кръстю х. Недюв Момчоолу

е прехвърлил 40-те. Най-ранните сведения, които черпим за него, са от третия тефтер на Градската община в Търново, обхващащ периода 1829–1854 г., почти изцяло изписан на гръцки език [НБКМ – БИА, ПА, 7806].

На първите дванадесет листа от него са разгърнати събрани суми по даждието харадж – личен поголовен данък (известен и като джизие) от немюсюлманите в търновските махали за 1831 г. Една от махалите на града е „Нова махала“, в енорията на църквата „Св. Никола“, образувана от преселници от занаятчийското съсловие. В нея преобладават имена, обозначаващи занятието на притежателите им, като например: Андрей бабукчи, Петрос халач, Ганчо казанджи, Ганю терзия, Илия терзи, х. Йовчус Нену фурунджи, платили суми от 60 до 112 гроша. Именно тук срещаме и името на члена на Градската община бакалина Кръстю х. Недюв, заплатил 175 гроша данък при общо за махалата 2557 гроша [НБКМ – БИА, ПА, 7806, л. 6].

Не е ясно и кога за пръв път е избран сред старейшините на Градската община. Името на х. Кръстю х. Недюв се среща за пръв път наравно с тези на подписалите градския баланс-сметка за 1832 г., като част от деветте общински първенци, написали името си не с гръцки, а с български букви, наред с Параскева Зюикоглу, х. Христо, Георги Дивитакоглу, Добри Недялко, Станю Колю, Иван Ивану и Недю Стефанов [НБКМ – БИА, ПА, 7806, л. 13]. С настъпление-

За нас и днес все още е изключително трудно да си изградим една по-пълна представа за Кръстю Момчев, поради липса на данни, отнасящи се до произхода, семейството, точната годината на раждане, ранните години и началото на търговската му дейност в бакалския еснаф. От генеалогически изследвания разполагаме с някаква условна година на неговото раждане – 1781, като син на чорбаджи Недю, както и името на съпругата му – Теодора и децата Джорджо, Евгения и Николаки [Чорбаджи Кръстю Момчоолу, pass]. При всичките ни опити в тази насока не можахме да прибавим други достоверни данни.

Фигурата му се откроява на общественния хоризонт на града едва тогава, когато вече

то на еснафите в общественно-икономическия живот след 1840 г. ситуацията вече е такава, че Търновската община е задължена занапред да се съобразява и зачита това положение. В потвърждение на горното е документ (без точна датировка, но с атрибути, позволявящи да го датираме към средата на 40-те години на века), представляващ едновременно покана и списък с имена на градски еснафи, които да присъстват на заседание на Общината „*Утре подир черкова да заповядат долу-белязаните господиновци от еснафите*“ [НБКМ – БИА, ф. 783, оп. 2, а.е. 54, л. 59]. Следват представители на терзийския, кожухарския, абаджийския, папукчийския, бакалския, бояджийския, мутафчийския, дялгерския, халашкия, казанджийския и касапския еснаф. Включени са по трима души от първите изброени шест еснафа, а от мутафчийския вече са по двама. Единствените изключения са направени за уста Колю Фичето като представител на дялгерския еснаф и Тодор Бошнака на касапския еснаф с израза: „...и още когото той повика“. Малко известни имена четем в този списък. Освен Фичето изпъкват тримата представители на бакалския еснаф, господата Кръстю Момчоглу (вече с опит в общинските дела), зет му, начеващият търговец Стефан Карагъзов (женен за дъщерята Евгения) и Павли х. Иванчов. В началото на четвъртото десетилетие на века бакалският еснаф вече има утвърдени позиции в стопанския живот на Търново. Това не бива да буди никакво съмнение, защото само през 1840 г. в града са регистрирани цели 32 търговско-бакалски дружества [Атанасова, Св. 2014, с. 453 и сл.]. Името Кръстю х. Недюв присъства заедно с имената и на първенците, подписали градския баланс на Общината за 1841 г. [НБКМ – БИА, II А, 7806, л. 124–125]

Една от най-известните му прояви в полето на обществената дейност е свързана с избирането му за първи църковен настоятел на новопостроения храм „Св. Никола“. Тази църква още в зората на своето съзидание се превръща в стожер и средоточие на положителните натрупвания както в областта на просветното дело с отвореното към нея взаимно училище с даскал Петко Николов през 1837 г. [Радев, Ив. 2000, с. 363 и сл.], така и с началото на борбата на търновци срещу гръцкия митрополит Неофит през 1838 г. На този пост х. Кръстю х. Момчев е без прекъсване в продължение на цели 12 години, от 1837 до 17 януари 1849 г. Името му се превръща в синоним на дългогодишна служба на полето на гражданската институционалност, а и на по-нататъшното настъпление на градския еснаф, осъществил пробив с навлизането си в общинско ръководство още в началото на 30-те години на XIX в. Напразно някои негови съграждани като Пандели Кисимов [Кисимов, П. 1897, с. 79] и Стоян (Стефан) П. Ахтар го обвиняват в злоупотреби по време на това негово дълго епитропство (а покрай него и х. Минчо х. Цачев), използвайки и отказа му да дава отчет за стореното. Преповеряват се на спомените на П. Кисимов и именити наши изследователи като О. Маждракова-Чавдарова [Маждракова-Чавдарова, О. 1985, с. 36–37]. Големият пожар от 4 юли 1849 г. (половин година след като Кр. Момчев напуска епитропската си длъжност), при който изгаря училището към църквата и липсата на достатъчно средства за въз-

становяването му, също не помагат много на каузата на общинския първенец. Данни в тази посока дава един протокол в митрополитската кондика от 9 март 1850 г., с който енорияшите на храма „Св. Никола“ канят Момчоглу да даде отчет за 12-годишното си епитропство, което той отклонява [ДА – В. Търново, ф. 805К, оп.1, а.е. 4, л.134; **Снегаров, Ив.** 1934–1935, с. 21].

Отказът му се базира на „изгорелите сметководни книги“. По съвест той им отговаря, че от дохода на енорията харчи 187 000 гроша „за неизбежните дългове на църквата и нейното разхубавяване“, а с остатъка от 17 000 гроша е закупено място за разширение двора на храма. Енорияшите считат за достоверни фактите, изложени от Кръстю Момчоглу, и удостоверяват това с подписите на 27 от тях. Интересно е, че въпреки оказаната съпротива Стефан Пенев Ахтар също подписва въпросния протокол, което е своеобразно оневиняване личността на епитропа. Присъстват имената и на част от търновските първенци начело с Янко Евстатию, Евстатий х. Николау, х. Минчо х. Цачу, Лука, х. Параскева, д-р Марко Павлу и на представители на мутафчийския, казанджийския и налбантския еснафи [ДА – В. Търново, ф. 805К, оп. 1, а.е. 4, с. 134; **Снегаров, Ив.** 1934–1935, с. 21].

Също в подкрепа на Момчоглу говори и една дописка в „Цариградски вестник“, която е страстно опровержение на клеветите срещу Минчо х. Цачев и „безкористолюбивий, правдолюбивий и чистосовестный“ Кръстю Момчоглу, отправени в бр. 625 на гръцкия вестник „Амалеия“³. Въпросната дописка се появява следствие на „общеподписано писмо“ от градските старейшини и обществеността от 20 февруари 1851 г., в което се четат имената на Пенчо Николау, Евстати х. Селвели, х. Йоан Ангел, Атанас Мавриди, Павел Йоану, х. Славчо х. Паскалев, Иван Великоглу, х. Диму Минчооглу и още около 15 представители на еснафите, най-вече бакалския, към когото принадлежи и Кр. Момчоглу [Цариградски вестник, № 28, 24 март 1851].

А ето и сбито изложени фактите от църковната кондика на храм „Св. Никола“, където още на първия ѝ лист се чете: „*Сега първо захващаме да явиме за г-на Кръстя х. Недюва дете слугува на църквата 12 години... със кяра и масрафа*“. И малко по-надолу „...*беше приел Г-н Кръстю х. Недюв Момчоолу [църквата] гола и без никакво украшение само с няколко икони от еснафите, предава я сега със сичките нейни големи потребни икони, заедно с техните едеци (малки иконички и прочие църковни неща дете ги гледаме винаги пред очите ни)*“ [ДА – В. Търново, ф. 569К, оп. 1, а.е. 25, л. 1–3]. Следва дълъг списък на придобитото за тези години църковно имущество (в това число: одежди, книги, дискози и други посуди). През този дванадесетгодишен период църква-

---

³ В „Цариградски вестник“, като се използват и други вестникарски материали в броеве с №№ 352, 362 и 365 на гръцкия вестник „Телеграф“, е разкрит големият принос най-вече на х. Минчо Цачев за укрепване образованието и здравеопазването в нашия град [Цариградски вестник, № 25, 3 март 1851]. В брой 28 от 24 март 1851 г. на същия вестник има информация за 12-годишната дейност на Кр. Момчоглу като епитроп на църквата „Св. Никола“.

та реализира приход от 204 015 гроша. Освен това към църковния капитал са добавени 77 оки⁴ восък, 32 оки свещи, 18 оки дървено масло и други дребни сребърни украси – седефени пафти и 260 драма⁵ чисто сребро, а разходната част възлиза на 187 000 гроша, похарчени за една къща, за направата на вътрешни и външни дувари, за строителни материали – камъни, пясък и вар, за гюнюци (надници) на дялгерите, както и за изплащане на църковния дълг. Под остатъка от 17 197 гроша като свидетели са изписани имената на над 20 граждани от махалата „Св. Никола“ начело с х. Димо Минчоглу.

Обстоятелството, че дълговете на църквата не са никак малки, не бива да буди ни най-малко съмнение. Това става ясно от молба на епитропите и енорияшите на храма с дата 30 декември 1837 г. до митрополит Иларион за отстъпване частта от енорията на починалия свещеник Димитър, съставляваща една от трите части от района на църквата „Св. Никола“. Искането е църквата да организира избора на енорийски свещеник, който да взема като приход само уговорената му за назначаването сума, а другата да остане за църквата. Митрополитът, разбира се, удовлетворява молбата им, защото „... по този начин са щели да се изплатят грамадните дългове на новопостроената църква „Св. Никола“ [ДА – В. Търново, ф. 805К, оп. 1, а.е. 4, л. 65; Снегаров, Ив. 1934–1935, с. 1]. Дори да има недотам доволни, делата на един от „тежките“ градски търговци и дългогодишен член на общинското ръководство говорят достатъчно за служба „на ползу роду“. Той изпълнява и функции на надзирател за работата на училището, открито при черквата „Св. Никола“ [ДА – В. Търново, ф. 569К, оп. 1, а.е. 25 – Кондика на църквата „Св. Никола“].

Дълги години х. Кръстю продължава да изпълнява своя обществен дълг като член на Градската община. Името му се чете и най-отдолу на разплащателно писмо, чрез което трябва да се изчистят задълженията от общото сдружение на Евстатий х. Никола Селвели и Атанасий х. Никола, действало от 1831 до 1841 г., потвърдено от подписалите градски първенци Евстатιος Ανδρεα (Евстатийос Андреа), също и Димитър протопапа и Кръстю х. Недю (последният в качеството си на свидетел). Въпросните лица са проверили и потвърдили с подпис сметките и плащанията на разпадналото се общо дружество. Интересен е пасажът, който указва, че фалиралата търговска фирма има да взема суми от: „*блаженопочившия Евстатийос Андреа гр. 1 756: Евстатийос х. Николау и Атанасийос х. Николау 4 073, както и „вересии които имаме в града за гроша б 130: шест хиляди и сто и тридесет от града“*. Датата е 16 декември 1843 г. Не става ясно за какво са послужили на града тези пари, нито дали са върнати на собствениците от общинската каса, но е повече от ясно, че е налице взаимна финансова изгода както на част от „тежките“ аристократични търговски фамилии, така и за нуждите на някои градски дейности [ДА – В. Търново, ф. 65К, оп. 1, а.е. 58].

⁴ Ока (турска мярка за тежест) – равнява се на 1200 грама.

⁵ Драма (мярка за тежест), 100 драма са равни на ¼ ока.

Името на х. Кръстю се чете под градската сметка и 20 г. по-късно, през 1854 г. [НБКМ – БИА, ПА, 7806, л. 175–176], а на следващата 1855 г. е сред епитропите на търновските училища [ДА – В. Търново, ф. 805К, оп. 1, а.е. 4, л. 217; Снегаров, Ив. 1935–1936, с. 18]. През 1860 г. е отново сред членовете на Търновската община [Драганова, Т. 1966, с. 93]. Дори и на 75-годишна възраст, признателното население му гласува доверие да бъде сред 10-те избрани членове на ихтиар меджлис (Съвета на старейшините), както личи и от едно Обявление за избор от Варушките махали на мухтари и на меджлис за Дервентската махала, с дата 7 септември 1865 г. [НБКМ – БИА, ПА, 3427] Открито изразил своите антиелинистически позиции още през 30-те години на века, не е изненада да открием името му в писмо от 5 юни 1854 г. на група граждани (по същество търновските първенци, бел. моя) до х. Николи х. Минчов, с което го упълномощават да предаде жалбата им на английския посланик в Цариград Стратфорд Канинг, за да ги избави от лошия и нетърпим владика Неофит. Ни най-малко не смуцава фактът, че въпросното писмо е на гръцки език [НБКМ – БИА, ф. 49, оп.1, а.е. 92, л.1]. Името му, изписано с тъмно мастило, с едри малко разкривени, но солидни и тежки букви, под които стои и печатът му, наред със ситните, почти калиграфски оформени подписи на други градски първенци, като Стефан Карагъзов, х. Славчо х. Паскалев, х. Евстати х. Николов Селвели, х. Димитър х. Ничов и други, е отдолу, в центъра на писмо от 1 март 1860 г., озаглавено „*До единородните наши христолобиви българи и до инородните благотворителни наши братя християни в Букурещ и въобще по всички Влахия*“. То е за подпомагане на изпадналия в затруднение там търновски търговец, представител на кожухарския еснаф Михаил Василев [НБКМ – БИА, ПА, 3353]. Постъпка, която издига него и останалите замесени в това дело общински членове на пиедестала на родолюбие и спомоществователството и която идва да докаже, че тези личности в онази епоха са преди всичко хора, хранители на гражданско чувство, човечност и достойнство, истински защитници и представители на бедни и богати, на всички търновци, където и да се намират.

Въпреки че се фокусираме върху един от най-изследваните райони на българските земи, сме намерили удачна перспектива, през която да бъдат представени слабо познати аспекти от развитието на Търново, а също и за някои от движещите сили на Търновската община, какъвто безспорно е Кръстю х. Недюв Момчоолу. Фигурата на търновския старейшина ни позволява да направим някои важни фактологични уточнения както за историята на региона, така и относно дълбочината на възрожденските процеси, чрез конкретните механизми и личности, които дават приноса си за модернизационните процеси в българското общество.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници и периодичен печат / Archival sources and Periodicals

ДА – В. Търново – Държавен архив – Велико Търново, фонд 65К, 569К, 805К. [Darzhaven arhiv – Veliko Tarnovo, fond 65K, 569K, 805K.]

НБКМ – БИА – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, II А 3353, 3427, 7806, фонд 49, 783. [Natsionalna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodiy” – Balgarski istoricheski arhiv, II А 3353, 3427, 7806, fond 49, 783.]

Цариградски вестник... – Цариградски вестник, 1851. [Tsarigradski vestnik, 1851.]

Публикации/ Publications

Атанасова, Св. 2014 – Светла Атанасова. Търновските търговски дружества през Възраждането, В. Търново, 2014. [Svetla Atanasova. Tarnovskite targovski drujestva prez Vazrajdaneto, V. Tarnovo, 2014.]

Драганова, Т. 1966 – Тодорка Драганова. Градската община в гр. Търново през XIX в. – Известия на Окръжния музей – В. Търново, 3, 1966. [Todorka Draganova. Gradskata obshtina v gr. Tarnovo prez XIX s. Izvestia na Okrajnia muzei – V. Tarnovo, 3, 1966.]

Генчева, Ц., Т. Драганова, Й. Димитров. 1985 – Цветана Генчева, Тодорка Драганова, Йордан Димитров. Бележити търновци: Биографичен и библиографски справочник за дейци, родени, живели и работили във Велико Търново през XII–XX в. София: БЗНС, 1985. [Tsvetana Gencheva, Todorka Draganova, Yordan Dimitrov. Belezhiti tarnovtsi: Biografichen i bibliografski spravochnik za deysci, rodeni, zhiveli i rabotili vav Veliko Tarnovo prez XII–XX v. Sofia: BZNS, 1985.]

Драганова, Т., Ц. Генчева, Р. Цонева. 1994 – Тодорка Драганова, Цветана Генчева, Радка Цонева. Хроника на Търновския край през Възраждането. В. Търново, 1994. [Todorka Draganova, Tsvetana Gencheva, Radka Tsoneva. Hronika na Tarnovskia kraj prez Vazrajdaneto. V. Tarnovo, 1994.]

Кисимов, П. 1897 – Пандели Кисимов. Исторически работи, т. I., Пловдив, 1897. [Pandeli Kisimov. Istoricheski raboti, T. I., Plovdiv, 1897.]

Маждракова-Чавдарова, О. 1985 – Огняна Маждракова-Чавдарова. Възрожденецът Стефан П. Ахтар, София, 1985. [Ognyana Mazhdrakova-Chavdarova. Vazrozhdeneecat Stefan Penev Ahtar, Sofia, 1985.]

Радев, Ив. 2000 – Иван Радев. История на Велико Търново XVIII–XIX в. В. Търново, 2000. [Ivan Radev. Istoria na Veliko Tarnovo XVIII–XIX v. V. Tarnovo, 2000.]

Снегаров, Ив. 1934–1935 – Иван Снегаров. Старият Търновски църковен кодекс. – Годишник на Софийски университет (ГСУ), VI, Богословски факултет, т. XII, 1934–1935; т. XIII. 1935–1936. [Snegarov, Iv. Stariat Tarnovski carkoven kodeks. – Godishnik na Sofiiskiat universitet (GSU), t. XII, 1934–1935; t. XIII 1935–1936.]

Интернет базирани източници/ Internet Sources

Чорбаджи Кръстю Момчоолу – Чорбаджи Кръстю Момчоолу <https://www.geni.com/people/%D1%87%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8-%D0%9A%D1%80%D1%8A%D1%81%D1%82%D1%8E-%D0%9C%D0%9E%D0%9C%D0%A7%D0%9E%D0%9E%D0%9B%D0%A3/4210403242860126465>